

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОГО
ВИХОВАННЯ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

СМОЛЯР ІРИНА ІВАНІВНА

УДК 796.077.2:37.035.91

**ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СПОРТСМЕНІВ
У ЧОЛОВІЧИХ І ЖІНОЧИХ КОМАНДАХ
(НА ПРИКЛАДІ ІГРОВИХ ВИДІВ СПОРТУ)**

24.00.01 – Олімпійський та професійний спорт

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук з фізичного виховання та спорту

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національному університеті фізичного виховання і спорту України, Міністерство освіти та науки, молоді та спорту України

Науковий керівник кандидат педагогічних наук, професор
Воронова Валентина Іванівна, Національний університет фізичного виховання і спорту України, директор навчально-наукового інституту здоров'я людини

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор **Горська Галина Борисівна**,
Кубанський державний університет фізичної культури, спорту і туризму,
завідувач кафедри психології;

кандидат педагогічних наук, доцент **Поплавський Леонід Юзикович**,
Національний університет фізичного виховання і спорту України,
доцент кафедри спортивних ігор

Захист відбудеться 9 червня 2011 р. о 14⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.829.01 Національного університету фізичного виховання і спорту України (03680, м. Київ-150, вул. Фізкультури, 1).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету фізичного виховання і спорту України (03680, м. Київ-150, вул. Фізкультури, 1).

Автореферат розісланий 6 травня 2011 р.

В.о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради

М. М. Філіппов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність. Проблема управління спортивною діяльністю останнім часом набула величезного значення (В.М. Платонов 1998, 2004; В.І. Воронова, 1999, 2004, 2006; А.В. Родіонов, 2004; Г.В. Ложкін, 2006; С.Д. Неверкович, 2006; Г.Б. Горська, 2007–2009).

Тим часом втручання в будь-які прояви життєдіяльності суб'єкта припускає володіння повною інформацією про нього, знання професійних, індивідуальних, особистісних особливостей і здібностей, і їхньої трансформації у процесі міжособистісної взаємодії (В.І. Воронова, 2006; Г.Б. Горська, 2007, 2008).

Особливої значущості набувають знання індивідуально-психологічних особливостей спортсменів, у тому числі й лідерських якостей, що реалізуються залежно від їх гендера (статі) (О.А. Вороніна, 1988, 1997; Т.В. Бендас, 2000; І.С. Клецина, 2003; Г.В. Ложкін, М.І. Носков, 2002).

Професійне і особистісне зростання кожного спортсмена припускає постійний контроль підвищення власного внеску в загальнокомандний результат, активну участь в організації групової діяльності, що спричиняє формування певних особистісних характеристик відповідно ролі спортсмена у групі.

Найбільш значущою роллю в командно-ігрових видах спорту є роль лідера. Лідер команди – це високостатусний, авторитетний член команди, який веде до досягнення мети, активно взаємодіє з усіма її членами тобто «... особистість, яка акумулює в собі соціально-психологічний досвід групи, її інтереси, потреби, виступає ініціатором у їхній реалізації» (Т.Т. Джамгаров, В.І. Румянцева, 1983, с. 21).

Неуважність тренера до лідера в команді призводить до зниження ефективності взаємодії спортсмена з іншими членами як у навчально-тренувальному процесі, так і на змаганнях, а відсутність лідера прирікає навіть висококваліфіковану команду на поразку (Р.С. Уйїнберг, 2001; Ю.А. Коломейцев, 2005; І.С. Павловський, 2007; А.Н. Касаткін, Л.І. Уварова, 2008; А.Є. Зубков, В.Г. Лазарева, 2009; П.Л. Хасіна, 2009).

Спортсменові, який виступає в ролі лідера команди, необхідно мати не лише фізичні (М.С. Бриль, 2001; Л.Ю. Поплавський, 2004), професійні, але й певні особистісні характеристики (Р.Л. Кричевський, М.М. Рижак, 1985, 1991; Р.С. Уйїнберг, 2001; Т.Д. Зінкевич-Євстигнєєва, 2003; Н.С. Рисюкевіч, 2007), оскільки найчастіше недостатній прояв або надмірна виразність лідерських якостей у спортсмена створює для тренера додаткову проблему в управлінні командою й заважає досягти наміченого результату.

Таким чином, тренерові доводиться враховувати безліч чинників, у тому числі й соціально-психологічного плану. Слід зазначити, що у спорті, за винятком деяких видів, як правило, команда складається з представників однієї статі, де створюються свої специфічні взаємини й взаємовпливи, що не може не відбитися на діяльності всієї команди та на її результаті. Першопричину цих специфічних стосунків необхідно шукати в гендерних розходженнях (О.А. Вороніна, 1988; Т.В. Бендас, 2000; І.С. Кльоціна, 2003).

Спортивна наука і практика вказують на розходження в підходах до

тренувального процесу чоловіків і жінок, однак дослідження найчастіше стосуються фізіологічних, рідше психофізіологічних відмінностей (Є.П. Ільїн, 2001; О.А. Шинкарук, Є.М. Лисенко, 2004; Г.В. Коробейников, 2006, 2007).

У той же час соціально-психологічні аспекти особистості спортсмена вивчені ще недостатньо, або зводяться до рекомендацій, які не базуються на наукових даних і виходять із емпіричних знахідок тренера, що викликає у свою чергу велику кількість питань і проблем.

Стає очевидним, що в ракурсі соціально – психологічних досліджень проблематика гендерних розходжень лідерства залишається поза фокусом уваги фахівців: тренерів, педагогів, спортивних психологів.

На наш погляд, серед розмаїття значущих явищ, що визначають успішність спортивної команди, недостатньо виділені прикладні аспекти феномена лідерства в спортивних командах.

Аналіз наявних досліджень феномена лідерства дозволяє стверджувати про актуальність даної роботи, оскільки відомі нам дослідження не ставили перед собою мети диференціації лідерських (процесів) якостей, залежно від статі спортсменів команди, не вивчені особистісні детермінанти висування спортсмена на лідерські позиції й особливості формування особистості спортсменів різної статі. У той же час знання цих розходжень дозволить ефективно керувати не лише суб'єктом спортивної діяльності, але й регулювати багато питань, що пов'язані з лідерством у команді.

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно «Зведеного плану НДР у сфері фізичної культури та спорту на 2006–2010 рр.» Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, тема 2.4.6. «Психологічні проблеми підготовки й розвитку суб'єктів спортивно-педагогічної діяльності в сфері фізичної культури та спорту», номер держреєстрації 0106U010780. Внесок автора (як співвиконавця) при розробці даної теми полягає у визначенні способів діагностики лідерських якостей гравця в команді; чіткому визначенні позицій і ролей спортсменів (ок); диференціації особистісних особливостей спортсмена та спортсменки, які посідають позицію лідера в чоловічій і жіночій командах.

Мета роботи – вивчити особистісні властивості й гендерні особливості їхніх проявів, що висувають спортсмена на позицію лідера.

Завдання дослідження:

1. Вивчити за даними літератури наукові дані про феномен лідерства і його роль у діяльності спортивної команди.

2. Визначити особистісні гендерні кореляти висування гравця на позицію лідера спортивної команди.

3. Установити вплив особливостей особистості спортсмена на рівень його статусу в чоловічій і жіночій командах.

4. Розробити практичні рекомендації з керування чоловічими й жіночими спортивними командами з урахуванням статевого диморфізму й диференціації статусних відносин.

Об'єкт дослідження – феномен лідерства у спортивній команді (чоловічій і жіночій).

Предмет дослідження – особливості особистості, що визначають висування

спортсмена(ки) на лідерську позицію у спортивній команді.

Методи дослідження: теоретичний аналіз спеціальної науково-методичної літератури; анкетування; ранжирування; метод соціометрії; констатуючий експеримент (з використанням методів психодіагностики); методи математичної статистики.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що:

- уперше обґрунтовані значущі особистісні якості (лідерські якості, індивідуалізм, інтернальність, залежність, андрогенність, товариськість, ригідність), що визначають статус спортсмена на позиції лідера у чоловічих і жіночих командах;
- уперше диференційовані особистісні якості спортсменів, які мають високий і низький статус у спортивній команді, а також їх діловий і емоційний ранг у командах, що складаються із представників однієї статі;
- уперше створені моделі лідерських якостей у чоловічих і жіночих командах (за діловим та емоційним типами);
- розширено наукові дані про гендерні особливості лідерства в чоловічих і жіночих командах;
- доповнено теоретичні знання про керування лідерськими процесами в спортивних командах з урахуванням гендера.

Практична значущість даної роботи полягає в розробці на підставі результатів дослідження науково – обґрунтованих рекомендацій для тренерів способів діагностики лідерських якостей гравця в команді; можливості чіткого визначення позицій і ролей спортсменів (ок); управлінні лідерством в чоловічих й жіночих командах з урахуванням гендерних особливостей; у доповненні навчальних програм з підготовки фахівців у вищих навчальних закладах сфери фізичного виховання та спорту знаннями про особистісні особливості лідера чоловічої й жіночої команди.

Результати досліджень впроваджені у навчальний процес Національного університету фізичного виховання і спорту України під час викладання дисциплін «Диференційна психологія спорту» та «Гендерна психологія спорту», а також у процес підготовки кваліфікованих спортсменів – гандболістів «Авіатор – НАУ», що підтверджено відповідними актами.

Особистий внесок автора полягає в теоретичній розробці й обґрунтуванні основних ідей і положень дисертаційного дослідження, операціоналізації понять «лідерство», «лідер», «лідерські якості», у виділенні й диференціації лідерства в спортивних командах (чоловіків і жінок), підборі методик і в їх апробації, проведенні комплексних досліджень, кількісному і якісному аналізі отриманих результатів, узагальненні результативних даних дисертаційної роботи, формулюванні висновків і практичних рекомендацій, підготовці публікацій.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень доповідалися здобувачем і публікувалися на Міжнародній науково – практичній конференції «Фізична культура, спорт і здоров'я нації» (Вінниця, 2004), IX, X Міжнародних наукових конгресах «Сучасний спорт і спорт для всіх» (Київ, 2005, 2010), II Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми фізичного виховання й спорту» (Харків, 2006), Міжнародній науково-практичній конференції «Рудиковські

читання» (Ростов–на–Дону, 2008), XII Міжнародній науковій конференції «Молода спортивна наука України» (Львів, 2008), щорічних (2005–2010) науково-практичних конференціях кафедри психології та педагогіки Національного університету фізичного виховання і спорту України.

Публікації. Основні положення дисертаційних досліджень викладені в 10 наукових працях (з них 6 – у спеціалізованих виданнях, затверджених ВАК України). У спільних публікаціях дисертантові належать дані педагогічних та інструментальних досліджень, їхня інтерпретація.

Структура й обсяг дисертації. Дисертаційна робота викладена на 188 сторінках; складається зі вступу, п'яти розділів, практичних рекомендацій, висновків. Список використаних літературних джерел вміщує 196 одиниць, 38 з яких – іноземні. Дисертація ілюстрована 32 таблицями й 9 рисунками.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У *вступі* обґрунтована актуальність роботи, визначені об'єкт, предмет, мета й завдання дослідження; розкриті новизна та практична значущість роботи, показаний особистий внесок здобувача; вказано напрямки апробації результатів дослідження і кількість публікацій, у яких викладені основні положення дисертації.

У *першому розділі* «**Теоретичний аналіз підходів до вивчення проблеми лідерських якостей гравців в спортивних командах**» проаналізовані й узагальнені роботи вітчизняних та іноземних авторів, визначені основні напрямки дисертаційного дослідження. Розкрито сутність лідерства у спортивних командах, гендерні особливості лідерства, роль лідера та психологічні вимоги, які висуваються групою до його особистості.

Представлений аналіз показує, що існують науково обґрунтовані підходи до вивчення лідерства у спортивних командах; розкрита структура лідерства, функції лідера; особистісні особливості гравця, який займає позицію лідера у групі.

Не дивлячись на наявні дані з дослідження інструментального (ділового) і експресивного (емоційного) лідерства у спортивних командах, особливостей особистості лідера й послідовника, вивчення якостей лідера-чоловіка й лідера-жінки, їхніх можливих розходжень на сьогоднішній день ще не проводилося.

У *другому розділі* «**Методи та організація досліджень**» описані й обґрунтовані необхідні дослідницькі методи, що відповідають обраним об'єкту, предмету, меті, завданням і напрямкам дослідження; представлена інформація про організацію досліджень. У процесі їхнього здійснення виконувалися теоретичний аналіз спеціальної науково – методичної літератури, анкетування, ранжирування виразності лідерських якостей спортсмена, метод соціометрії, проводився констатуючий експеримент

(з використанням психодіагностичних методів), методи математичної статистики.

Дослідження, спрямовані на рішення поставлених у роботі завдань, були умовно розділені на три взаємозалежних етапи, кожний з яких припускав рішення певної частини завдань.

На першому етапі досліджень (2004–2006) була вивчена система психологічної

підготовки спортсменів у сучасному гандболі, що дозволило намітити шляхи подальшого підвищення її ефективності. Розглянуто науково-теоретичні підходи, що застосовувалися при вивченні лідерства й лідерських якостей спортсменів у команді і їхнього впливу на ефективність спільної діяльності в ігрових видах спорту, методологічні підходи до аналізу лідерства спортсменів. Результати цього етапу стали підґрунтям визначення напрямків досліджень у подальшій роботі, визначені мета, завдання, програма досліджень, підібрані адекватні методи.

Другий етап роботи (2007–2008) був присвячений виявленню спортивних команд одного рівня розвитку для подальшої об'єктивної диференціації досліджуваних характеристик у чоловіків і жінок, вивчення лідерських та інших особистісних особливостей спортсменів і спортсменок, взаємозалежних з їхнім статусом у команді, що прямо й опосередковано впливають на ефективність командної діяльності.

На даному етапі був також визначений взаємозв'язок ділового й емоційного статусу спортсменів і рівня прояву особистісних якостей (у тому числі й лідерських) чоловіків і жінок, які прямо й опосередковано детермінують ефективність спільної діяльності. Отримані дані дозволили намітити шляхи оптимізації психологічного супроводу, а також напрямки корекції несприятливих, з погляду взаємин у команді, особистісних особливостей спортсменів.

На третьому етапі (2009–2010) були проаналізовані, узагальнені й описані отримані на попередніх етапах результати досліджень, намічені шляхи подальшої роботи відповідно до завдань, розроблений комплекс практичних рекомендацій з урахування специфіки формування особистісних особливостей при плануванні психологічної підготовки тренувальної та змагальної діяльності висококваліфікованих спортсменів-гандболістів.

Дослідження проходили в чоловічій і жіночій спортивних командах з гандболу, рівень досягнення команд – перша ліга й супер ліга України; рівень розвитку команд – «корпорація». У дослідженнях взяло участь 25 спортсменів-гандболістів (13 жінок і 12 чоловіків). Кваліфікація спортсменів від 1 розряду до МСМК. Їхній вік склав у чоловіків 16–24 роки, у жінок – 16–34 роки.

У третьому розділі «Індивідуально – особистісні характеристики спортсмена (ки), що корелюють зі статусом у діловій і емоційній сферах лідерства у чоловічій і жіночій спортивних командах» представлені результати дослідження зв'язку ділового, емоційного типу лідера спортивних команд та індивідуальних, особистісних характеристик спортсмена (ки).

В цьому сенсі встановлено, що для чоловіків важливе положення в діловій сфері взаємозалежне з такими характеристиками: інтроверсія $r=0,65$ ($p<0,05$); лідерські якості $r=0,81$ ($p<0,01$); індивідуалізм $r=0,73$ ($p<0,05$); залежність $r=0,62$ ($p<0,05$); стаж перебування в команді $r=0,62$ ($p<0,05$) (табл. 1).

Зворотно пропорційно взаємозалежне «гіперлідерство» $r= -0,62$ ($p<0,05$), тобто прагнення конкурувати, вступати в конфліктну взаємодію з метою довести свою перевагу, серед спортсменів чоловічої команди не заохочується.

Для чоловіків-спортсменів положення в діловій сфері взаємозалежне зі стажем

занять у даній команді, тобто чим довше гравець тренується в даній групі, пізнає інших і розкривається сам, налагоджує взаємозв'язки, тим вище положення він може посісти в команді. Однак для жінок-спортсменок з діловим типом лідерства взаємозв'язок зі стажем занять у команді статистично не значущий ($p > 0,05$).

Таблиця 1

Взаємозв'язок індивідуально – особистісних характеристик спортсмена(ки) і позиції лідера в діловій сфері команди (гандбол)

Характеристики спортсмена	Діловий тип лідерства					
	чоловіки, n=12			жінки, n=13		
	\bar{x}	S	r	\bar{x}	S	r
Лідерські якості, ранг	8,87	3,29	0,81**	8,63	2,93	0,93**
Індивідуалізм, бал	4,33	1,14	0,73*	4,19	0,78	0,65*
Вік, років	18,08	1,62	0,42	22,31	7,10	0,81**
Спортивний стаж, років	6,00	1,54	0,43	11,85	6,30	0,80**
Стаж у команді, років	2,08	0,99	0,62*	1,00	0,00	0,03
Гіперлідерство, бал	5,96	1,56	-0,60*	6,27	1,20	0,28
Ригідність, бал	5,00	1,20	0,33	4,69	2,17	0,58*
Інтроверсія, бал	3,67	1,92	0,65*	4,19	0,78	-0,15
Андрогенність, бал	-0,06	0,37	-0,47	0,03	0,71	-0,64*
Сила волі, бал	5,83	5,91	0,06	9,77	6,15	0,68*
Залежність, бал	4,42	1,08	0,62*	4,38	1,00	0,09
Товариськість, бал	5,25	2,10	-0,15	5,85	1,52	0,59*
Емоційний тип лідерства, ранг	3,00	1,64	0,67*	5,08	1,60	0,57*

Примітки: * – коефіцієнт кореляції статистично значущий на рівні $p < 0,05$; ** – коефіцієнт кореляції статистично значущий на рівні $p < 0,01$

У той же час для жінки – спортсменки положення в діловій сфері взаємозалежне з віком $r = 0,81$ ($p < 0,01$); спортивним стажем $r = 0,80$ ($p < 0,01$), тобто досвід у жіночій команді є немаловажливим чинником для становлення статусу спортсменки. Але найбільш тісний взаємозв'язок лідерських якостей спортсменки спостерігається з діловим статусом $r = 0,93$ ($p < 0,01$). Тут, як і у чоловіків, простежується взаємозв'язок ділової позиції в команді і індивідуалізму спортсменки ($r = 0,65$ ($p < 0,05$)). Установлено взаємозв'язок з такими характеристиками, як ригідність $r = 0,58$ ($p < 0,05$), андрогенність $r = -0,64$ ($p < 0,05$), сила волі $r = 0,62$ ($p < 0,01$), товариськість $r = 0,59$ ($p < 0,05$), тобто спортсменки, які посідають високе положення в діловій сфері команди, виділяються стабільністю, наполегливістю, деякою мірою консерватизму, прагненням лідирувати, підвищеною самооцінкою, упевненістю та незалежністю, схильністю розраховувати на себе у складних ситуаціях, вольовими якостями.

Таким чином, отримані нами описові портрети гандболіста й гандболістки, які посідають значуще положення в діловій сфері команди, якісно й кількісно відмінні; при цьому лідерські якості й індивідуалізм у спортсменів є необхідними для досягнення позиції ділового лідера чоловічої та жіночої команд.

У той же час, вивчення взаємозв'язку емоційного типу лідерства й індивідуально – особистісних характеристик спортсмена й спортсменки показало істотні розходження (табл. 2).

Отримані результати дають нам підставу стверджувати те, що при контролі групових процесів у спортивній команді тренер для досягнення спортсменом і спортсменкою значущої позиції за емоційним типом лідерства в команді, порівняно з діловим, повинен звернути увагу на підвищення вимог до їх особистісних особливостей. Також слід зазначити тенденцію стосовно зниження взаємозв'язку лідерських характеристик і статусу спортсменок $r=0,68$ ($p<0,05$) жіночої команди й відсутності такого взаємозв'язку в спортсменів $r=0,57$ ($p<0,1$) у чоловічій команді.

Таблиця 2

Взаємозв'язок індивідуально – особистісних характеристик спортсменів різної статі і емоційного типу лідерства в команді

Характеристики чоловіків, n=12	Статистичні показники			Характеристики жінок, n=13	Статистичні показники		
	\bar{x}	S	r		\bar{x}	S	r
Вік, років	18,08	1,62	0,72**	Лідерські якості, ранг	8,63	2,93	0,68*
Стаж у команді, років	2,08	0,99	0,72**	Сензитивність, бал	5,08	1,04	0,62*
Інтроверсія, бал	3,67	1,92	0,58*	Андрогенність, бал	0,03	0,71	-0,68*
Залежність, бал	4,42	1,08	0,73**	Тенденція до афіліації, бал	20,69	3,01	0,60*
«Прийняття боротьби», бал	3,58	2,35	0,66*	Сила волі, бал	9,77	6,15	0,62*
Домінування, бал	6,42	4,58	0,61*	Товариськість, бал	5,85	1,52	0,57*
Прямолінійність, бал	4,83	3,64	0,62*	Інтернальність в сфері сімейних стосунків, стен	4,00	2,45	-0,59*
Скептичність, бал	3,17	2,41	0,74**				
Діловий тип, ранг	3,00	1,84	0,67*	Діловий тип, ранг	6,54	2,42	0,57*

Примітки: * – коефіцієнт кореляції статистично значущий на рівні $p<0,05$; ** – коефіцієнт кореляції статистично значущий на рівні $p<0,01$

Аналіз отриманих даних дозволяє акцентувати увагу на зростанні ролі й значущості психологічних характеристик, що забезпечують успішність взаємодії й взаєморозуміння в командах спортсменів і спортсменок. Серед них можна назвати: сензитивність $r=0,62$ ($p<0,01$), товариськість $r=0,57$ ($p<0,01$) (у жінок) і залежність $r=0,73$ ($p<0,01$) (у чоловіків), а тенденція до афіліації $r=0,60$ ($p<0,01$) у спортсменок вказує на прагнення до групового визнання, поваги й бажання бути прийнятою.

Дані результатів дослідження особливостей інтерперсональної поведінки у чоловіків–гравців підкреслюють, що характеристики міжособистісної взаємодії: домінування $r=0,61$ ($p<0,05$), прямолінійність $r=0,62$ ($p<0,05$), недовірливість $r=0,74$ ($p<0,01$), – значущі для реалізації емоційної ролі спортсменів у чоловічих командах.

Не менш значущою для емоційних лідерів у чоловічій команді є тенденція в поведінці «прийняття боротьби» $r=0,66$ ($p<0,05$), що характеризується активністю спортсмена, яка спрямована на подолання складних ситуацій, уміння підняти бойовий дух команди. У жінок важливою характеристикою, що дозволяє переборювати труднощі, що виникають, є сила волі $r=0,62$ ($p<0,05$).

Зворотньо пропорційний зв'язок емоційного типу лідерства й андрогенності у жінок $r= -0,68$ ($p<0,05$) (андрогенія – інтеграція жіночого емоційно – експресивного стилю із чоловічим інструментальним стилем діяльності) вказує на те, що спортсменки з тенденцією до прояву чоловічого стилю поведінки сприймаються

іншими гравцями, як більш сильні, вольові й наполегливі. А зворотньо пропорційна тенденція зв'язків інтернальності в сфері сімейних стосунків і емоційного типу лідерства

$r = -0,59$ ($p < 0,05$) пояснюється тим, що емоційний лідер жіночої команди, насамперед, спрямовує свої сили на створення позитивних стосунків у команді, а не у сім'ї.

Підвищити ефективність управління процесом лідерства тренер може спираючись на знання особливостей формування ділового й емоційного статусу гравця в чоловічій і жіночій командах, з урахуванням його індивідуальних і особистісних характеристик.

Для вивчення особливостей формування ділового статусу в командах спортсменів і спортсменок нами був використаний метод множинної регресії. Проведення регресійного аналізу дозволило визначити особливості формування ділового статусу в гандболістів(ок), взявши за підґрунтя показники індивідуальних і особистісних характеристик спортсменів чоловіків і жінок.

Таким чином встановлено, що формування ділового статусу гравця в чоловічій команді обумовлене лідерськими якостями, скептицизмом, індивідуалізмом, упевненістю. У жіночій команді формування ділового статусу відбувається за рахунок комплексу лідерських якостей, інтернальності в сфері виробничих відносин, компромісності, незалежності спортсменки.

Отримані дані покрокової множинної регресії можна використовувати для побудови регресійного рівняння, що дозволяє надалі, опираючись на запропоновану модель, прогнозувати статус спортсмена в діловій сфері в чоловічих і жіночих командах відповідно до його індивідуальних і особистісних характеристик (табл. 3).

Таблиця 3

Модель статусу спортсмена в діловій сфері в чоловічій і жіночій командах

Модельний показник	Рівняння регресії
Діловий статус (чоловіки)	$Y = -8,98 + 0,74 \times \text{лідерські якості} + 0,46 \times \text{скептицизм} + 0,29 \times \text{індивідуалізм} - 0,37 \times \text{упевненість}$, де: коефіцієнт множинної кореляції – $R=0,97$, коефіцієнт множинної детермінації – $R^2=0,95$, стандартна похибка оцінки моделі – 1,34 бала, рівень значущості моделі – $p < 0,00045$
Діловий статус (жінки)	$Y = -7,01 + 0,79 \times \text{лідерські якості} + 0,19 \times \text{компромисність} + 0,18 \times \text{інтернальність в сфері виробничих відносин} - 0,27 \times \text{залежність}$, де: коефіцієнт множинної кореляції – $R=0,98$, коефіцієнт множинної детермінації – $R^2=0,96$, стандартна похибка оцінки моделі – 1,22 бала, рівень значущості моделі – $p < 0,000007$

Проведення регресійного аналізу дозволило визначити, що формування емоційного статусу гравця в чоловічій команді обумовлене, насамперед, віком, скептичністю, залежністю спортсмена. У жіночій команді даний процес відбувається

за рахунок тенденції до афіліації, помірної товариськості, добросердості, конфліктності спортсменки.

Також стає можливим, опираючись на дані покрокової множинної регресії, прогнозувати статус гандболіста й гандболістки в емоційній сфері команди відповідно до їх індивідуальних і особистісних характеристик, застосувавши такі регресійні рівняння (табл. 4).

Таблиця 4

Модель статусу спортсмена в емоційній сфері в чоловічій і жіночій командах

Модельний показник	Рівняння регресії
Емоційний статус (чоловіки)	$Y = -19,66 + 0,63 \times \text{вік} + 0,62 \times \text{скептицизм} + 0,62 \times \text{залежність}$, де: коефіцієнт множинної кореляції – $R=0,97$, коефіцієнт множинної детермінації – $R^2=0,94$, стандартна похибка оцінки моделі – 0,83 бала, рівень значущості моделі – $p<0,00099$
Емоційний статус (жінки)	$Y = 4,42 + 0,31 \times \text{конфліктність} + 0,45 \times \text{тенденція до афіліації} - 0,42 \times \text{товариськість} - 0,65 \times \text{нетовариськість} - 0,42 \times \text{добросердість}$, де: коефіцієнт множинної кореляції – $R=0,99$, коефіцієнт множинної детермінації – $R^2=0,98$, стандартна помилка оцінки моделі – 1,39 бала, рівень значущості моделі – $p<0,000331$

Таким чином, дослідження показало, що лідерство в діловій і емоційній сферах у чоловічій і жіночій командах залежить від різного набору індивідуальних і особистісних характеристик гандболіста й гандболістки, що є підставою для здійснення диференційованого підходу до керування лідерством у командах чоловіків і жінок.

Проведений аналіз отриманих результатів досліджень указує на дуже високий і значущий взаємозв'язок лідерських якостей порівняно з іншими особистісними змінними спортсмена й спортсменки. У чоловічій команді визначений значущий взаємозв'язок ролі ділового лідера і лідерських якостей спортсмена на рівні $r=0,81$ ($p<0,01$) (для емоційного типу в чоловічій команді такого взаємозв'язку з лідерськими якостями не виявлено).

У жіночій команді взаємозв'язок лідерських якостей спортсменки встановлений із двома типами лідерства: з діловим на рівні $r=0,93$ ($p<0,01$) та емоційним на рівні $r=0,68$ ($p<0,05$).

Проведення регресійного аналізу дозволяє стверджувати, що формування лідерських якостей гравця в чоловічій команді обумовлене, насамперед, прямолінійністю, скептицизмом, спонтанністю, стажем спортсмена у команді. У жіночій же даний процес відбувається за рахунок андрогенності, спортивного стажу, незалежності, інтернальності в області здоров'я, доброзичливості спортсменки.

Також стає можливим, опираючись на дані покрокової множинної регресії, прогнозувати розвиток лідерських якостей у гандболіста й гандболістки з урахуванням їх індивідуальних і особистісних характеристик, застосувавши такі регресійні рівняння, що подані в табл. 5.

Отже, виявлення й розвиток лідерських якостей у спортсменів дозволить вирішити проблему становлення лідера в спортивній команді.

Таблиця 5

Модель лідерських якостей спортсмена(ки) в спортивних командах

Модельний показник	Рівняння регресії
Лідерські якості (чоловіки)	$Y = 6,18 + 2,51 \times \text{стаж у команді} + 0,71 \times \text{прямолінійність} - 0,84 \times \text{скептицизм} - 0,74 \times \text{спонтанність},$ де: коефіцієнт множинної кореляції – $R=0,95$, коефіцієнт множинної детермінації – $R^2=0,91$, стандартна похибка оцінки моделі – 1,17 бала, рівень значущості моделі – $p<0,000645$
Лідерські якості (жінки)	$Y = 10,09 - 1,47 \times \text{андроґенність} + 0,23 \times \text{спортивний стаж} - 0,28 \times \text{незалежність} + 0,28 \times \text{інтернальність в області здоров'я} - 0,38 \times \text{доброзичливість},$ де: коефіцієнт множинної кореляції – $R=0,98$, коефіцієнт множинної детермінації – $R^2=0,97$, стандартна помилка оцінки моделі – 0,59 бала, рівень значущості моделі – $p<0,00009$

У четвертому розділі «Порівняльний аналіз індивідуально–особистісних особливостей гравців, які мають різний статус (високий, низький) у чоловічих і жіночих спортивних командах» показано, що вимірювання лідерства в команді необхідно здійснювати як на горизонтальному (діловий і емоційний лідер), так і вертикальному (ранг, статус спортсмена) рівнях, у зв'язку з тим, що, чим вище ранг спортсмена в діловій або емоційній сферах команди, тим більший його вплив на інших членів команди.

Виходячи з цього нами був проведений кластерний аналіз, де кожна команда була розділена за показником ділового статусу (як найбільш важливого для досягнення командних цілей) і виразності лідерських якостей у спортсменів. При цьому в командах чоловіків і жінок були створені два однорідних кластери, які характеризуються як рівнем статусу спортсмена в команді, так і виразністю лідерських якостей особистості спортсмена(ки).

У чоловічій і жіночій команді перший кластер характеризується дуже високим рівнем статусу й значною виразністю лідерських якостей спортсменів; простежується, що 2 спортсмена з 12 у чоловічій команді мають високий рівень статусу й значний вплив на інших гравців, тобто влада в чоловічій команді концентрується в одного або двох спортсменів команди, у той час як у жіночій команді як влада, так і лідерство, носять більш розмитий характер, – з 13 спортсменок

8 володіють високим статусом і вираженими лідерськими характеристиками (на таку особливість чоловічих і жіночих команд у спортивних іграх указували у своїх дослідженнях Т.Т. Джамгаров і В.І. Румянцева, 1983), що необхідно взяти до відома тренерам при керівництві жіночими командами (для попередження конфліктів і непорозумінь і налагодження оптимальної взаємодії з лідерами та іншими членами жіночої команди).

У другий кластер у чоловічій команді ввійшло 10 спортсменів з 12, а в жіночій – 5 спортсменок з 13; його представники мають менші показники статусу в команді й менш виражені лідерські якості. Тобто ці спортсмени(ки) посідають середню й низьку позиції в групі, й мають середній або низький рівень розвитку лідерських якостей.

Таким чином, представлені показники (рис.1) дозволяють спостерігати таку тенденцію: положення спортсмена в групі визначається багато в чому за рахунок ступеня виразності індивідуальних і особистісних характеристик, що корелюють із діловим статусом.

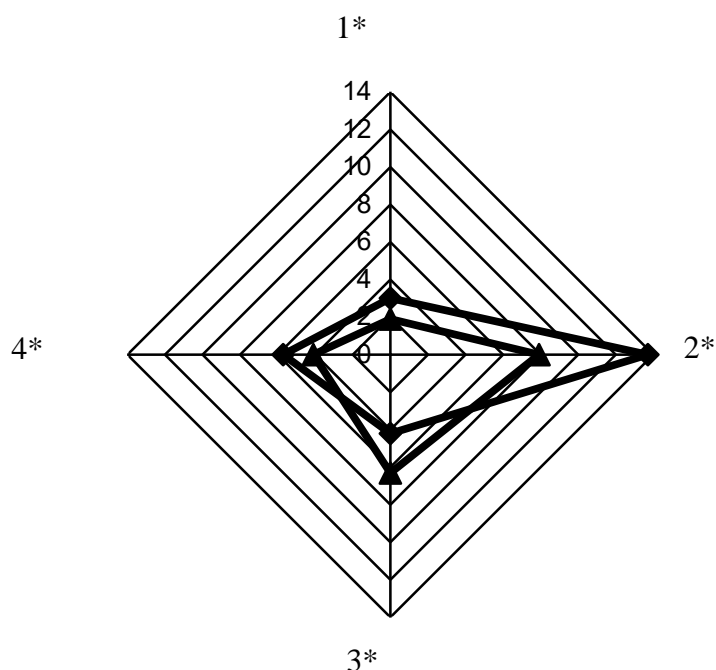

Рис. 1. Значущі відмінності вираженості індивідуально-особистісних характеристик спортсменів, які посідають високий та низький статус у чоловічій команді (всі відмінності значущі на рівні $p < 0,05$):

1 – стаж у команді; 2 – лідерські якості; 3 – гіперлідерство; 4 – залежність;

◆ – високий статус;

▲ – низький статус

Математична обробка отриманих даних встановила значущі розходження у виразності особистісних характеристик спортсмена (спортсменки) високого й низького статусу в команді ($p < 0,01$); ($p < 0,05$). Тобто положення спортсмена у структурі команди обумовлене не лише його техніко-тактичною майстерністю й фізичною підготовленістю, але й виразністю певних індивідуально – психологічних характеристик. Нами встановлено, що у високостатусних чоловіків більше виражені,

порівняно з низькостатусними, наступні індивідуально-особистісні характеристики: лідерські якості, гіперлідерство, залежність і стаж у команді.

У високостатусних жінок більш виражені, порівняно з низькостатусними, наступні характеристики, що корелюють з їх статусом: лідерські якості, ригідність, андрогенність, товарицькість, вік, спортивний стаж (рис. 2).

Отже виразність індивідуально – особистісних характеристик спортсмена, що корелюють із роллю лідера в команді, дозволяє посідати високий статус у команді й, відповідно, впливати при необхідній взаємодії на інших спортсменів (у тому числі низькостатусних).

Індивідуально-психологічні характеристики особистості високостатусних спортсменів і спортсменок, що корелюють із діловою роллю в команді, у гандболістів (чоловіків і жінок) є набором різних властивостей та якостей, при цьому окремі з них значно відрізняються за ступенем їхнього розвитку й виразності:

– для чоловіків – лідерські якості; залежність (соціальна), стаж у команді вірогідно в спортсменів більше, ніж у спортсменок ($p < 0,05$);

– для жінок – товарицькість, гіперлідерство (зворотно пропорційно високому статусу спортсмена) вірогідно у спортсменок більше, ніж у спортсменів ($p < 0,05$).

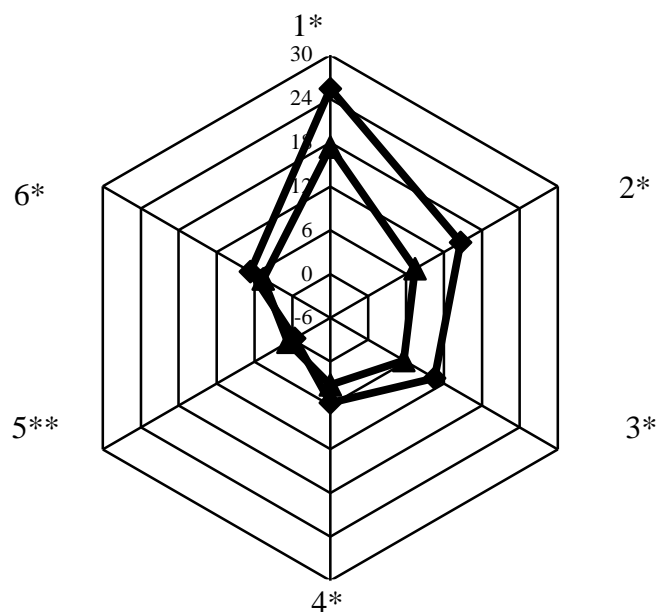

Рис. 2. Значущі відмінності вираженості індивідуально-особистісних характеристик спортсменок, які посідають високий та низький статус у жіночій команді:

◆ – високий статус;

▲ – низький статус;

1 – вік; 2 – спортивний стаж; 3 – лідерські якості; 4 – ригідність;

5 – андрогенність; 6 – товарицькість;

** – відмінності статистично значущі на рівні $p < 0,01$;

* – відмінності статистично значущі на рівні $p < 0,05$

Порівняння виразності індивідуальних і особистісних характеристик гравців у чоловічих і жіночих командах (низький статус) дозволило встановити значущі розходження за 2 параметрами – андрогенність, лідерські якості у спортсменів більше

виражені, ніж у спортсменок ($p < 0,05$).

Лідер у спортивній команді – це спортсмен, який має високу комунікативну активність і здійснює значний внесок у взаємодію всіх членів команди. У жіночій команді спостерігаються такі особливості: високостатусні спортсменки в команді, поряд із застосуванням стилю підтримки, доброзичливості одночасно реалізують і домінуючий стиль спілкування, а низькостатусні реалізують лише стиль підтримки (доброзичливості). У спортсменів-чоловіків з високим статусом у команді переважає домінуючий стиль взаємодії, а в низько статусних – стиль підтримки (доброзичливості).

Таким чином, встановлено, що висування спортсмена на позицію лідера в чоловічій і жіночій командах першої й суперліги обумовлене індивідуальними й особистісними характеристиками, гендерними особливостями спортсменів і спортсменок.

Отримані результати дозволили розробити практичні результати для тренерів, які зможуть диференційовано підходити до управління чоловічими та жіночими командами, використовувати запропоновані орієнтири висування на роль ділового та емоційного лідера, а також виховувати лідерські якості у спортсменів і спортсменок.

У *п'ятому розділі* дисертаційної роботи «**Аналіз і узагальнення результатів досліджень**» охарактеризовано ступінь рішення завдань, що дало можливість одержати три групи даних: що підтверджують, доповнюють існуючі дані та абсолютно нові.

Здійснений аналіз даних спеціальної літератури дозволяє зробити висновок про те, що певна кількість із проведених на сьогоднішній день досліджень, як в ігрових, командних, так і в багатьох інших видах спорту, присвячені вивченню лідерських якостей спортсмена. При цьому нами доповнена основна думка цих робіт – відсутність лідера найчастіше призводить навіть висококваліфіковану команду до поразки, оскільки лідер у спортивній команді – це гравець, який стоїть на чолі групи і веде її до досягнення мети, при цьому активно взаємодіє з усіма членами (Т.Т. Джамгаров, В.І. Румянцева, 1983; І.П. Волков, 2002; Р.С. Уїйнберг, 2001; Т. Д. Зінкевич-Євстигнеєва, 2003; А.Є. Зубкова, В.Г. Лазарева, 2009; П.Л. Хасіна, 2009).

Результати наших досліджень підтверджують дані про необхідність пошуку диференційованого підходу до індивідуалізації підготовки чоловіків і жінок у командах ігрових видів спорту, лідерів (ділового та експресивного) і послідовників, лідерських якостей спортсменів і спортсменок (Ю.Л. Ханін, 1980; Т.В. Бендас, І.С. Клецина, 2000; М.С. Бриль, 2001; Є.П. Ільїн, 2001).

Доповнюючи дослідження, проведені М. С. Брилем (1980–2001), А.Б. Хриповим (1993), Т.Т. Джамгаровим (1983), В.І. Румянцевою (1980–1989), Р.Л. Кричевським (1980–2001), М.М. Рижакіном (1999) І.С. Клециною (2003), Г.В. Ложкіним (1997–2006), Н.Б. Стамбуловою (1999), Р.С. Уїйнберг (2001), А.Н. Касаткіним (2008), Н.С. Рісюкевичем (2009) наші дослідження свідчать, що одним з найбільш важливих і маловивчених на сьогодні аспектів психологічної підготовки спортсменів (ок), що дозволяють вирішувати багато проблем, пов'язаних з життєдіяльністю спортивної команди, є вивчення таких складових, як диференціація лідерських процесів

(ділового та емоційного), особистісних якостей гравця, залежно від статі, у спортивних командах; психологічних детермінант висування спортсмена(ки) на лідерські позиції й особливостей формування особистості спортсменів різної статі, що дозволяють розглядати процес підготовки в спорті, виходячи із виховних принципів й програмованого навчання.

Беручи до уваги той факт, що конкретна спортивна команда складається із представників однієї статі й має свої, властиві їй особливості в організації неформальної структури, отримані дані доповнюють дослідження Т.Т. Джамгарова (1983), В.І. Румянцевої (1983) про певну розмитість лідерської структури в жіночій групі та її чіткість в чоловічій. У той же час підтверджуються дані, що вік і стаж також впливають на позицію спортсмена(ки) в команді.

Не менш значущу роль у поведінці лідера й його статусі відіграє спрямованість особистості й особистісні характеристики. До такого ж висновку раніше прийшли Т.Т. Джамгаров (1983), В.І. Румянцева (1983), Р.Л. Кричевський (1980–2001), М.М. Рижак (1985), М.С. Бриль (1980, 1993, 2001), А.Б. Хрипов (1993), Р.С. Уїнберг (2001), Н.С. Рісюкевич (2009) які підкреслюють, що спрямованість особистості, особистісні й лідерські якості визначають сферу діяльності (ділову й емоційну) спортсмена в команді; виразність певних характеристик, яка значною мірою пов'язана зі статусом і впливом на інших членів команд.

Абсолютно новим у роботі є порівняння структурної організації чоловічих і жіночих команд з гандболу одного рівня розвитку; вивчення особливостей лідерства в командах чоловіків і жінок; вивчення особливостей лідера чоловіка й лідера жінки в групах, що складаються із представників однієї статі; порівняння чоловічої та жіночої спортивної команд, а саме особливостей лідерів чоловіків і жінок у діловій і емоційній сфері у процесі їхньої підготовки. Так само нами вперше виділені ті особистісні особливості, що властиві спортсменам і спортсменкам, які мають у гандбольній команді високий і низький статус.

Уперше виявлено особистісні характеристики гандболістів і гандболісток, що складають підґрунтя їхнього статусу в групі. Показано, що феномен лідерства в чоловічому й жіночому колективах розрізняється за певними ознаками, як і лідери чоловіки від лідерів жінок, при цьому, чим вище їхнє положення в групі, тим більш значущі розходження між ними та іншими спортсменами. Виявлено специфічні для спортсменів і спортсменок особистісні характеристики, які властиві жінкам і чоловікам. Так само вперше встановлено вплив гендерних особливостей спортсменок на статус у спортивній команді, – чим більше у спортсменки виражена маскуліність (тенденція до чоловічої поведінки), тим вищою буде її позиція в групі.

ВИСНОВКИ

1. Теоретичний аналіз спортивно-педагогічної літератури розкриває значущу роль у самоорганізації спортивної команди феномена лідерства, а також указує на важливість ролі лідера в команді і її результативність. У низці дослідницьких робіт проводяться паралелі між успішністю спортивної команди й лідерськими процесами, що відбуваються в ній, де ефективне лідерство – там чітка диференціація ролей і

розподіл впливу одного спортсмена на інших, що на ігровому майданчику веде до взаємодії, спрямованої на узгодження дій всіх гравців на досягнення поставленої мети.

Хоча необхідність управління лідерством і лідерами у спортивних командах неодноразово підкреслювалось дослідниками, на жаль, розкриті лише окремі індивідуально-особистісні й соціально-психологічні характеристики спортсменів. Комплексне вивчення якостей спортсменів-лідерів (чоловіків і жінок), їхніх можливих розходжень, виходячи із системного підходу, на сьогоднішній день не проводилось.

2. Лідерство в групі має власну структуру у вигляді горизонтальних і вертикальних зрізів: на горизонтальному виділяються ролі інструментального (ділового) лідера (складається з дій, спрямованих переважно на рішення поставлених перед групою завдань) і експресивного (емоційного) лідера (припускає дії, що належать в основному до сфери внутрішньої інтеграції групи), а на вертикальному – їхня ієрархія (статус, ранг). Результати дослідження інструментального (діловий) і експресивного (емоційний) типів лідерства у спортивних командах з гандболу вказують на їхній тісний взаємозв'язок, – у чоловічій команді – $r=0,67$ ($p<0,05$), у жіночій – на рівні $r=0,57$ ($p<0,05$).

Таким чином, чим вище позиція спортсмена(ки) за одним типом лідерства, тим більше його вплив на членів команди.

3. Висування спортсмена(ки) на позицію лідера в діловій і емоційній сфері в командах детерміновано різними індивідуальними й особистісними характеристиками, й набори цих характеристик, для чоловічої й жіночої команд, різні.

У чоловічих командах установлений значущий взаємозв'язок ділового типу лідерства і таких індивідуально – особистісних характеристик спортсмена: інтроверсія $r=0,65$ ($p<0,05$); лідерські якості (ранг) $r=0,81$ ($p<0,01$); гіперлідерство $r=-0,60$ ($p<0,05$); індивідуалізм $r=0,73$ ($p<0,05$); залежність (соціальна) $r=0,62$ ($p<0,05$); доброзичливість $r=-0,53$ ($p<0,05$); стаж у команді $r=0,62$ ($p<0,05$). Емоційний тип лідерства – інтроверсія $r=0,58$ ($p<0,05$); залежність (соціальна) $r=0,73$ ($p<0,01$); «прийняття боротьби» $r=0,66$ ($p<0,05$); прямолінійність $r=0,62$ ($p<0,05$); недовірливість $r=0,74$ ($p<0,01$); вік $r=0,72$ ($p<0,01$); стаж перебування в команді $r=0,72$ ($p<0,01$).

4. У жіночих командах діловий і емоційний типи лідерства пов'язані з такими індивідуально-особистісними характеристиками спортсменок: діловий – ригідність $r=0,58$ ($p<0,05$), індивідуалізм $r=0,65$ ($p<0,05$), лідерські якості $r=0,93$ ($p<0,01$); андрогенність $r=-0,64$ ($p<0,05$); вік $r=0,81$ ($p<0,01$); спортивний стаж $r=0,80$ ($p<0,01$); емоційний з індивідуально-особистісними характеристиками спортсменки: сензитивність $r=0,62$ ($p<0,01$); тенденція до афіліації $r=0,60$ ($p<0,01$); інтернальність в сфері сімейних стосунків $r=-0,59$ ($p<0,05$); лідерські якості $r=0,68$ ($p<0,05$); андрогенність $r=-0,68$ ($p<0,05$); сила волі $r=0,62$ ($p<0,01$); товарицькість $r=0,57$ ($p<0,01$).

Наявність у спортсмена(ки) встановленого набору характеристик дозволяє

вирішувати в команді завдання взятої на себе ролі (ділового або емоційного лідера), а тренерів – диференційовано підходити до управління лідерством з урахуванням гендерних особливостей у чоловічих і жіночих командах.

5. Вимірювання лідерства в команді необхідно здійснювати як на горизонтальному (діловий і емоційний лідер), так і вертикальному (ранг, статусу спортсмена) рівнях тому, що величина впливу лідера на інших членів команди залежить від значення його статусу в діловій або емоційній сферах.

Положення спортсмена в структурі команди обумовлено не тільки його техніко-тактичною майстерністю і фізичною підготовленістю, а й виразністю певних індивідуально-особистісних характеристик. Встановлено, що високий чи низький статус спортсмена(ки) у команді, має значущий зв'язок з особистісними характеристиками, які достовірно відрізняються за ступенем вираженості. У високостатусних спортсменів значуще більше виражені, в порівнянні з низькостатусними, наступні характеристики особистості: лідерські якості, гіперлідерство, залежність (соціальна) і стаж в команді ($p < 0,05$).

У високостатусних спортсменок – гандболісток значуще виражені, у порівнянні з низькостатусними, такі індивідуально-особистісні характеристики: андрогенність ($p < 0,01$), лідерські якості, ригідність, товарицькість, вік, спортивний стаж ($p < 0,05$). Отже, вираженість характеристик особистості спортсмена(ки), що корелює з роллю лідера в команді, дозволяє займати високий статус, відповідно, впливати на інших спортсменів.

6. Індивідуально – особистісні характеристики високостатусних спортсменів і спортсменок, що корелюють із діловою роллю в команді у гандболістів, є набором різних характеристик, при цьому деякі значуще різняться за ступенем їхнього розвитку й виразності:

– для чоловіків – лідерські якості; залежність (соціальна), стаж у команді вірогідно в спортсменів більше, ніж у спортсменок ($p < 0,05$);

– для жінок – товарицькість, гіперлідерство (зворотно пропорційно високому статусу спортсмена) вірогідно у спортсменок більше, ніж у спортсменів ($p < 0,05$).

7. Лідерські якості спортсмена мають значний зв'язок з роллю й статусом гравця у команді, значуще розрізняються у високостатусних спортсменів і спортсменок, і свідчать про необхідність урахування гендерних особливостей спортсменів. Лідерські якості у чоловіків корелюють з інтернальністю загальною $r = 0,61$ ($p < 0,05$), екстернальністю в області виробничих відносин $r = 0,59$ ($p < 0,05$), з віком $r = 0,60$ ($p < 0,05$), зі стажем у команді $r = 0,77$ ($p < 0,05$); а у жінок – з ригідністю $r = 0,62$ ($p < 0,05$), андрогенністю $r = -0,75$ ($p < 0,01$); силою волі $r = 0,57$ ($p < 0,05$); товарицькістю $r = 0,56$ ($p < 0,05$); екстернальністю в області сімейних стосунків $r = -0,72$ ($p < 0,01$); скептичністю $r = -0,63$ ($p < 0,05$); віком $r = 0,59$ ($p < 0,05$); спортивним стажем $r = 0,59$ ($p < 0,05$).

Прояв лідерських характеристик у спортсменів і спортсменок визначає їхнє положення у групі, а також чинить вплив на інших членів команди.

8. Лідер у спортивній команді – це спортсмен, який має високу комунікативну активність і робить значний внесок у взаємодію всіх членів команди. У жіночій команді спостерігаються такі особливості: високостатусні спортсменки в команді

поряд зі стилем підтримки, доброзичливості одночасно реалізують і домінуючий стиль спілкування, а низькостатусні реалізують лише стиль підтримки (доброзичливості).

У спортсменів-чоловіків з високим статусом у команді переважає домінуючий стиль взаємодії, а у низькостатусних – стиль підтримки (доброзичливості).

9. На основі проведених досліджень розроблені практичні рекомендації для тренерів, які дозволяють диференційовано підходити до управління чоловічими та жіночими командами з урахуванням індивідуально-особистісних характеристик, гендерних особливостей гравців, а також виховувати лідерські якості, спираючись на запропоновані орієнтири висунення спортсмена і спортсменки на роль ділового та емоційного лідера.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з удосконаленням підготовки гандболістів і гандболісток шляхом визначення й здійснення конкретних психолого – педагогічних прийомів і методів виховання, спрямованих на формування лідерських якостей спортсменів і спортсменок й корекції тих особистісних особливостей, які ускладнюють або перешкоджають створенню оптимальної організації формальної та неформальної структури команди.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Смоляр И. Некоторые направления изучения феномена лидерства в спортивно – игровых мужских и женских командах / И. Смоляр // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. – Луцьк, 1999. – С. 1081–1086.

2. Смоляр И. Гендерные особенности лидера в спортивной группе / И. Смоляр // Фізична культура, спорт та здоров'я нації : зб. наук. пр. – Вінниця, 2004. – Вип. 5. – С. 400–405.

3. Смоляр И. И. Гендерный подход в изучении лидерства в мужских и женских спортивных командах / И. И. Смоляр // Слобожан. науково-спорт. вісник : зб. наук. ст. – Харків, 2006. – Вип. 10. – С. 200–202.

4. Смоляр И. И. Личностный аспект лидерства в мужских и женских спортивных командах / И. И. Смоляр // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. – Харків, 2006. – № 6. – С. 106–108

5. Смоляр І. Особливості формування команди в спорті / І. Смоляр // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2007. – № 4. – С. 137–141.

6. Смоляр І. Особистісні детермінанти лідерства в чоловічих і жіночих спортивних командах / І. Смоляр // Молода спортивна наука України зб. наук. пр.– Львів, 2008. – Т. 1, вип. 12. – С. 330–335.

7. Смоляр И. Межличностное восприятие как детерминанта лидерского статуса в спортивном коллективе / И. Смоляр, Н. Семашко // Фізична культура, спорт та здоров'я : II Всеукр. наук.-практ. конф. для студ. та асп. : тези доповідей. – Харків, 2000. – С. 16–17. *Особистий внесок дисертанта полягає у систематизації літературних джерел з проблеми лідерства у спорті.*

8. Смоляр И. Феномен лидерства как скрытый резерв управления спортивной

командой / И. Смоляр // Олімпійський спорт і спорт для всіх: проблеми здоров'я, рекреації, спортивної медицини та реабілітації : IV міжн. наук. конгрес : тези доповідей. – К., 2000. – С. 127.

9. Смоляр И. Гендерный аспект лидерства в спорте / И. Смоляр, Н. Турчина // Олімпійський спорт і спорт для всіх : IX міжнар. наук. конгрес : тези доповідей. – К., 2005. – С. 195. *Особистий внесок дисертанта полягає в узагальненні результатів дослідження та інтерпретації кількісних даних.*

10. Смоляр И. И. Особенности межличностного взаимодействия спортсменов разного статуса в мужской и женской командах / И. И. Смоляр // Олімпійський спорт і спорт для всіх : XIV міжнар. наук. конгрес : тези доповідей. – К., 2010. – С. 510.

АНОТАЦІЇ

Смоляр І. І. Диференціація лідерських якостей спортсменів у чоловічих і жіночих спортивних командах (на прикладі ігрових видів спорту). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з фізичного виховання і спорту за спеціальністю 24.00.01 – Олімпійський і професійний спорт. – Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, 2011.

Дисертація присвячена проблемі керівництва процесами лідерства, лідера в чоловічих і жіночих спортивних командах з урахуванням особистісних особливостей спортсмена і спортсменки.

Висування спортсмена(ки) на позицію лідера у діловій та емоційній сфері в командах першої та супер ліги детерміноване різними особистісними характеристиками.

У чоловічих командах встановлений значущий зв'язок ділового і емоційного типу лідерства з такими особистісними характеристиками спортсмена: діловий – інтроверсія, лідерські якості, гіперлідерство, індивідуалізм, залежність (від інших), тенденція до доброзичливості, стаж в команді; емоційний – інтроверсія, залежність, «прийняття боротьби», прямолінійність, недовірливість, вік, стаж в команді.

У жіночих командах діловий та емоційний типи лідерства взаємопов'язані з такими характеристиками спортсменок: діловий – ригідність, індивідуалізм, лідерські якості, андрогенність, вік, спортивний стаж; емоційний – сензитивність, тенденція до афіліації, інтернальність у галузі сімейних стосунків, лідерські якості, андрогенність, сила волі, товариськість.

Ключові слова: лідерство, лідер, особистісні особливості, гендер.

Смоляр И. И. Дифференциация лидерских качеств спортсменов в мужских и женских спортивных командах (на примере игровых видов спорта). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук по физическому воспитанию и спорту по специальности 24.00.01 – Олимпийский и профессиональный спорт. – Национальный университет физического воспитания и спорта Украины, Киев, 2011.

Диссертация посвящена проблеме руководства процессами лидерства, лидера в мужских и женских спортивных командах с учетом личностных особенностей

спортсмена и спортсменки.

Анализ данных специальной литературы, а также обобщение опыта ведущих специалистов и собственных наблюдений позволяет сделать вывод о том, что известные нам исследования не ставили перед собой цель дифференциации лидерских (процессов) качеств, в зависимости от пола спортсменов команды. Знание этих различий позволит эффективно управлять не только субъектом спортивной деятельности, но и регулировать многие вопросы, связанные с лидерством в команде.

В работе использовались такие методы исследований: теоретический анализ специальной научно-методической литературы и опыта передовой практики; анкетирование, ранжирование выраженности лидерских качеств у спортсмена, метод социометрии, констатирующий эксперимент (с использованием психодиагностических методов), методы математической статистики.

Выдвижение спортсмена(ки) на позицию лидера в деловой и эмоциональной сфере в командах высшей лиги детерминировано различными индивидуальными и личностными характеристиками.

В мужских командах установлена значимая связь делового типа лидерства с индивидуальными и личностными характеристиками спортсмена: деловой – интроверсия, лидерские качества, гиперлидерство, индивидуализм, зависимость (социальная), тенденция к доброжелательности, стаж в команде; эмоциональный тип лидерства – интроверсия, зависимость, «принятие борьбы», прямолинейность, недоверчивость, возраст, стаж в команде.

В женских командах деловой и эмоциональный типы лидерства связаны с такими характеристиками спортсменок: деловой – ригидность, индивидуализм, лидерские качества, андрогенность, возраст, спортивный стаж; эмоциональный – сензитивность, тенденция к аффилиации, интернальность в области семейных отношений, лидерские качества, андрогенность, сила воли, общительность.

Данные результатов исследования характеристик личности высокостатусных спортсменов и спортсменок, коррелирующих с деловой ролью в команде у гандболистов (мужчин и женщин) представляют собой различные наборы качеств и свойств, при этом некоторые значимо различны по степени их развития и выраженности:

– для мужчин – лидерские качества, зависимость (социальная), стаж в команде достоверно у спортсменов выше, чем у спортсменок ($p < 0,05$);

– для женщин – общительность, гиперлидерство (обратно пропорционально высокому статусу спортсмена) достоверно у спортсменок выше, чем у спортсменов ($p < 0,05$).

Лидер в спортивной команде – это спортсмен, который обладает высокой коммуникативной активностью и вносит значимый вклад во взаимодействие всех членов команды. В женской команде отмечаются следующие особенности: высокостатусные спортсменки в команде, наряду со стилем поддержки, доброжелательности одновременно реализуют и доминирующий стиль общения, а низкостатусные реализуют только стиль поддержки (доброжелательности). У спортсменов – мужчин с высоким статусом в команде преобладают показатели доминирующего стиля взаимодействия, а у низкостатусных – стиля поддержки

(доброжелательности).

Лидерские качества игрока имеют самую тесную взаимосвязь с ролью и статусом спортсмена в группе, при этом они значительно различаются у высокостатусных спортсменов и спортсменок, что свидетельствует о необходимости учета гендерных особенностей спортсменов. Лидерские качества у мужчин коррелируют с интернальностью общей, экстернальностью в области производственных отношений, с возрастом, стажем в команде; а у женщин – ригидность, андрогенность, сила воли, общительность, экстернальность в области семейных отношений, скептицизм, возраст и спортивный стаж (коэффициент корреляции статистически значим на уровне $p < 0,01$ и $p < 0,05$).

Разработаны практические рекомендации по построению и проведению психологической подготовки в гандбольной команде с учетом гендера и организации неформальной структуры (то есть развития, формирования, коррекции и закрепления необходимых личностных и лидерских характеристик, в соответствии с позицией в команде), что соответственно, дает возможность повысить эффективность тренировочной и соревновательной деятельности.

Основные результаты исследования нашли свое практическое применение в учебно-тренировочном процессе гандболистов, в учебных материалах при проведении занятий по курсу дисциплин «Дифференциальная психология спорта», «Гендерная психология спорта» кафедры психологии и педагогики Национального университета физического воспитания и спорта Украины.

Ключевые слова: лидерство, лидер, личностные особенности, гендер.

Smolyar I. I. Differentiation of the athletes leadership qualities in male and female sports teams (for example, team sports). – Manuscript.

Dissertation work for competition of a scientific degree of Candidate of Science (physical education and sport) in speciality 24.00.01 – Olympic and Pro Sport.– National University of Physical Education and Sport of Ukraine, Kyiv, 2011.

Dissertation work is dedicated to the problem of leadership process management, leader in male and female sports teams taking into account personal peculiarities of athletes.

The advancement of athletes on the leader's position in the business and emotional sphere among the teams of the first and super league is determined by various personal characteristics.

Significant interconnection of business and emotional leadership type with such personal athlete's characteristics: business – introversion, leadership, qualities, hyperleadership, individualism, dependence (from other), tendency to kindheartedness, team term; emotional – introversion, dependence, «direction to fight», friendliness, distrust, age, team term is set in men's teams.

In women's teams the business and emotional types of leadership are interconnected with such athlete's characteristics as: business – rigidity, individualism, leader's qualities, androgens, age, sports sensitiveness, tendency to affiliation, self-responsibility in the sphere of family relations, leader's qualities, androgens, will-power and friendness.

Key words: leadership, leader, personal characteristics, gender.

Підписано до друку 14.04.2011 р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 21.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 414.
200-87-13, 200-87-15, 050-525-88-77